

ILK UYG‘ONISH DAVRIDA MUSIQAGA MUNOSABAT MASALASI

Nayimova Munisa Abdurahim qizi,

Zarmed Universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Fatullayeva Munisa Farmonovna

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 3-bosqich talabasi

uzakovamunisa7@gmail.ru

Annotatsiya. *Ma’lumki, Ilk Uyg‘onish davri Sharq mutafakkirlari faoliyatida musiqaga munosabat alohida o‘rin tutadi. Abu Nasr Forobiyning “Musiqqa haqida katta kitob” asari bu yo‘nalishdagi dastlabki asar bo‘lib, unda musiqaning bugungi kunimiz uchun ham ahamiyatli jihatlari yoritilgan. Mutafakkir olim, o‘z navbatida, musiqiy termin tizimini ham ishlab chiqqan, musiqiy cholg‘u asboblari haqida fikr yuritgan. Maqolada Forobiyning ushbu asari shu jihatlardan tahlil etilgan va asosli xulosalarga kelingan.*

Kalit so‘zlar: *“Musiqqa haqida katta kitob”, tovushlar, ritmik birliklar (davomiylik), raqamlar, miqdor rejim, ritm, ud cholg‘u asbobi, notalar.*

Abstract. *It is known that the attitude to music occupies a special place in the work of Eastern thinkers of the Early Renaissance. Abu Nasr Al-Farabi's "The Great Book of Music" is the first work in this direction, which covers aspects of music that are still important for our day. The thinker, in turn, also developed a system of musical terminology and thought about musical instruments. The article analyzes this work of Al-Farabi from these aspects and draws reasonable conclusions.*

Keywords: *"The Great Book of Music", sounds, rhythmic units (duration), numbers, quantitative mode, rhythm, “ud” instrument, notes.*

Musiqiy meros tizimida Sharq mutafakkirlarining qarashlari o‘ziga xos ilmiy tizimni tashkil etadi. Forobiydan professor Fitratgacha bo‘lgan jarayonda musiqqa nazariyasi asoslari san’at va adabiyot bilan uyg‘unlikda ishlab chiqilgan. Binobarin: “Mamlakatimizda barcha soha tarmoqlar qatori madaniyat va san’at, adabiyot, ommaviy axborot vositalari rivojiga katta e’tibor berilmoqda. Ayniqsa, keyingi paytda bu soha ravnaqini yangi bosqichga ko‘tarish bo‘yicha ulkan ishlar qilinmoqda”⁷. Haqiqatan, Sharq mutafakkirlarining musiqaga oid qarashlari o‘ziga xos kelayotgan yosh avlodning ma’naviy kamolotida o‘ziga xos dastur vazifasini o‘taydi. Bu borada Sharq ilm-fani rivojiga katta hissa qo‘shgan Abu Nasr Forobiy, Abu Ali

⁷ Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini, yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. //Xalq so‘zi gazetasi. – Toshkent, 2017 yil. 4 avgust.

Ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Zokirjon Furqat, Abdurauf Fitrat singari qomusiy ijodkorlarning musiqaga oid fikr-qarashlarini yaxlit tizim sifatida tekshirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarurati mavjud.

Musiqaga oid qarashlar pedagogika, adabiyot va san'at fanlari bilan uyg'unlikda o'rganilgan. S.D. Daukeyeva, G.K.Kurmangaliyeva 1 kabi xorij, M.Xayrullayev, H.Boltaboyev, N.Vohidova, Sh.Latipov, G.Aripova, I.Rajabov, A.A.Jo'rayev singari olimlarning tadqiqotlarida bu masalaga munosabat bildirilgan⁸.

Sharq mumtoz musiqasining nazariy asoslari – mumtoz musiqa va uning tarqalishi bilan bogliq bolgan kasb-hunar azaldan amaliy va nazariy bilimlarni o'z ichiga oluvchi yagona ilm hisoblangan. Sharq klassik musiqasining nazariy masalalari Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marogiy, Abdurahmon Jomiy, Najmiddin Kavkabi, Darvesh Ali kabi ulkan olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ularning asarlari musiqa ilmining poydevorini tashkil qiladi. Namlari zikr etilgan musiqashunoslarning o'ziga xos tomonlari bo'lishi bilan bir qatorda, umumiy qarashlar, vorisiylik rishtalari, izchil an'analar ham yaqqol sezilib turadi. Sharq ilmi serqirraligi va keng qamrovga ega ekanligi bilan alohida e'tiborni tortadi.

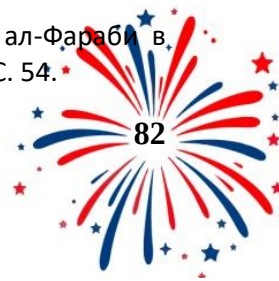
Qomusiy olim Abu Nasr Forobiy musiqaga alohida e'tibor qaratgan. Uning "Musika haqida katta kitob" degan asari arab tilida yozilgan. Bu asar rus tiliga tarjima qilingan.

Ulug' mutafakkir Abu Nasr Forobiy qomusiy olim sifatida Sharq ijtimoiy-estetik tafakkuri taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. U bir necha fanlar qatorida musiqaga ham katta e'tibor qaratdi va uning inson hayotidagi o'rnini ko'rsatib berdi. Forobiyning musiqiy merosi rus pedagogikasi va musiqashunosligida alohida o'rganilgan. Xususan, uning fan olamida mashhur "Musika haqida katta kitob" asari olimi Sayda Diasovna Daukeyevaning "Konsepsiya muzikalnoy nauki Abu Nasra Muxammada al-Farabi v traktate "Bolshaya kniga muziki"⁹ nomli nomzodlik dissertatsiyasida keng tahlil va talqin etilgan. "Katta musiqa kitobi"da Forobiy musiqa fanining tamoyillari va metodologiyasini ishlab chiqqan. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki,

⁸ www.ziyouz.uz, Шарқ мумтоз поэтикиси Ҳамидулла Болтабоев талқинида. –Т.,2006. Воҳидова Н. ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ТАЪЛИМИЙ-АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАР// ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2018, 8Латипов Ш. МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ, УЛАРИНИНГ ИЛМ-ФАН ҲАМДА ЖАҲОН ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ. // "Science and Education" Scientific Journal August 2020 / Volume 1 Special Issue. Арипова Гулноза. МУСИҚАГА ОИД ТЕРМИНЛАР РИВОЖИДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЎРНИ// Хорижий филология. –Тошкент. Раджабов И. Трактаты о музыке, – Ташкент, 2020 – 400 с. Джурев А.А. «МУЗЫКАЛЬНЫЙ ТРАКТАТ» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ: ВОЗМОЖНОСТИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИНСТРУМЕНТА УД.

[muzykalnyy_traktat_abdurahmana_dzhami_vozmozhnosti_muzykalnogo_instrumenta.pdf](#).

⁹ Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000. –С. 54.

hozirga qadar Forobiyning musiqiy merosi o'zbek tiliga deyarli tarjima qilinmagan. Bu asarlar, asosan, arab tilidan rus tiliga o'girilganligi ma'lum. S.Daukeyeva tadqiqotida esa arab tilidagi asliy matn va rus tilidagi tarjimaga tayangan. Xususan, olima Forobiy davrida qo'llanilgan musiqa terminlarini arabchasi bilan yonma-yon bergan. Olimaning fikricha, qadimdan kelgan an'anaga ko'ra musiqa Forobiyga tegishlidir¹⁰. Forobiy musiqani matematik fanlar qatoriga kiritadi: "quyidagi matematik fanlar: arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa, statika va mexanika" qatorida musiqani ham sanaydi¹¹. Ma'lumki, matematika fanlarida chiziqlar, tekisliklar, geometrik jismlar, raqamlar, turli shakllar, formulalar ishlatiladi. Shu jihatdan qaraganda, Forobiyning musiqani ham matematik fanlar qatoriga kiritishi mantiqan to'g'ridir. Mutaakkirning fikricha, musiqa matematik fan sifatida, uni ushbu bo'limga kiritish uchun asos bo'ladi. Chunki unda ham elementlar – tovushlar, ritmik birliklar (davomiylik), raqamlar, miqdor kabilar muhim o'rin tutadi¹². Haqiqatan, musiqada ohang, ritmning uyg'unligi, tekisligi aynan raqamlar va uning miqdori bilan bog'liq. Qolaversa, bu fanda musiqiy lahndan tashqari, aqlning, ratsional fikrning ham o'rni borki, busiz qalbga yaqin, his-tafakkurimizga ta'sir qiladigan musiqa, qo'shiqni yaratib bo'lmaydi. Shu jihatdan, Forobiyning fikrlari bugungi musiqashunoslik uchun ahamiyatli. Dunyoviy fanlar qorishiq yashagan qadimgi davrlarda Forobiy ularni xususiyatlariga qarab klassifikatsiya qildi va shular qatorida musiqaga katta e'tibor qaratdi. Yana bir jihatni alohida qayd etish kerak, "hisoblash" matematik fanlardagi kabi musiqaga ham tegishli. Chunki notalar soni ohang uchun muhim asos vazifasini o'taydi. Forobiy, musiqa nazariyasi va musiqiy amaliyot degan terminlarni qo'llaydi. Uning fikricha, musiqa amaliyoti "sezgi bilan idrok etilgan obyekt"dir¹³. Qolaversa, musiqiy amaliyot musiqa asboblari bilan ish ko'radi. Olim musiqa san'atini tarozi' (mantiq) ilmi bilan ham bog'lab talqin etadi. Musiqada his etish va eshitish idroki muhimdir.

Forobiy "sabab zanjiri" nazariyasini ilgari suradi. Uning fikricha, musiqa matematikaning bir qismi, matematika pedagogika fanlarining bir qismi bo'lsa, ikkinchisi nazariy falsafaga tegishli bo'lib, u falsafaning ikki tarmog'idan biri (metafizika) – keng qamrovli borliq haqidagi fanlar bilan bog'liq. Forobiy san'atni inson faoliyatining bir turi sifatida tavsiflaydi¹⁴. Haqiqatan ham, insonning ma'naviy

¹⁰ Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000. –С. 54.

¹¹ Al-Farobiy 1970, C.159 - 162. Қаранг: Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000.

¹² Al-Farobiy 1970, C.222.

¹³ Al-Farobiy 1970, C.156.157.

¹⁴ Al-Farobiy 1967, 50

hayotini san'atsiz, musiqasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ohanglar ijrochisi va ijodkori haqidagi g'oyani shakllantirish, uni muayyan shaklda amalga oshirish tugallangan musiqiy ish va uning ijrosi, nazariy-musiqiy kompozitsiyani ko'rib chiqish kabilarni Forobiy bilish jarayoni deb tushunadi. Ijro shakli (aynan) shaklga tegishli ekanligiga kelsak, kompozitsiya, bu ijrochining o'zining shaklini tayyorlaganligidan ko'rinadi, tasavvur va ijro organining shakli, shundan kelib chiqadiki, bu tufayli yaratilgan kuy tinglovchi tomonidan idrok qilinadi va eshitiladigan qilishda taqlid qiladi¹⁵ (Al-Farobiy 1967, 61-62). Ko'rinadiki, mutafakkir olim musiqaning yaralish jarayonini ham ilmiy asoslab beradi: ohang ijrochisi, ijodkor, g'oya, muayyan shakl, ijro. Shu bilan birga yaratilgan kuy, avvalo, tinglovchi tomonidan idrok qilinadi va eshitiladi. Shundan keyingina tinglovchi uni xirgoyi qilishi, Forobiy ta'biri bilan aytganda, "taqlid qilishi" mumkin. S.Daukeyevaning yozishicha, Forobiy musiqa san'ati shakllarini mantiqiy jihatdan tizimlashtirdi. U rassomlik va musiqa san'atini qiyoslaydi. Rassom badiiy obrazning yaratilgan kompozitsiyasi g'oyasidan kelib chiqadi. Ijro shakli (aynan) shaklga tegishli ekanligiga kelsak, kompozitsiya, bu ijrochining o'zining shaklini tayyorlaganligidan ko'rinadi¹⁶.

Abu Nasr Forobiyning "Musiqa haqida katta kitob" asari arab tilida bitilgan. Bu asar yangi asr boshlarida rus tiliga o'girilgan. Mazkur asarni rus olimasi S.D. Daukeyeva maxsus o'rgangan. U dissertatsiyasi so'ngida Forobiyning "Musiqa va she'riyat risolalari"ga sharh yozgan va ilovalar tarzida asarning rus tilidagi variantini keltirgan. Biz ham shu manbaga tayangan holda mutafakkir olimning musiqiy qarashlarini tadqiq etishga harakat qildik. Al-Forobiy musiqa nazariyasining asosiy bo'limlari ketma-ketligida tavsiflaydi: rejim, ritm va nazariya (Al-Farobiy. Musiqa va she'riyat risolalari" kitobidagi risoladan parchalar. Olma-Ota, 1992)

Forobiy ud cholg'u asbobi haqida gapiradi va uning johiliyat davrida ham qo'llanganligini ta'kidlaydi. U forscha ud kuyini asoslab beradi. Uning fikricha, musiqa haqidagi fikrlar arab yozuvidagi manbalarda ham o'z aksini topgan. Musiqa qadimgi yunonlarning va birinchi navbatda, Pifagorlarning kosmologik g'oyalari diniy dunyoqarash prizmasidan o'tgan "sohalar uyg'unligi" haqidagi ta'limotdir. Unda samoviy harakatlar natijasida yaratilgan musiqiy uyg'unlik haqidagi g'oyalar aks etgan. Torlardagi ud tovushlari sayyoralarga o'xshatilgan¹⁷.

¹⁵ Al-Farobiy 1967, 61-62. Қаранг: Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000.

¹⁶ Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000. –С. 70.

¹⁷ Даукеева Сайда Диасовна. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммада ал-Фараби в трактате "Большая книга музыки". Дисс. канд. наук. искусствоведение. –Москва, 2000. Илова. –С. 54.

Qadimgi musiqa terminologiyasi, asosan, arab tili asosida shakllangan: transkritik (musiqa), vositachilik (semantik) shaklida. saut (tovush), 'ab'ad (interval), 'ajnas (tetrakordlar), jumu' (tarozi), anua' (tarozi turlari), luhun (tarozlar), taninat (ohanglar – transpozitsiya), intik (melodik o'tishlar), ta'lif (kompozitsiya), tamdidat (transpozitsiyalar) kabilar buni asoslab turadi. Shu jihatdan arab tilidagi musiqani ifodalovchi so'zlar orqali qadimgi yunoncha atama va tushunchalar yuzaga kelishiga va fanning terminologik tizimiga ta'sir ko'rsatgan.

Umuman olganda, Forobiyning "Musiqa haqida katta kitob" asari musiqa nazariyasi va amaliyotiga bag'ishlangan qimmatli ilmiy manbadir. Unda mutafakkir musiqani inson ma'naviy-ruhiy hayotining muhim qismi sifatida ko'rsatadi. Qolaversa, musiqani matematika fanlar qatoriga qo'shadi. Bu fikrga to'liq qo'shilish mumkin. Sababi, musiqada notalar, tovushlar, ritmik birliklar (davomiylik), raqamlar, miqdor kabilar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, u musiqa nazariyasi va amaliyoti asoslarini ishlab chiqqan Shu jihatdan bu asar bugungi san'atshunoslik, hozirga qadar musiqashunoslik ilmiga beminnat xizmat qilib, o'z ilmiy ahamiyatini saqlab kelmoqda.